

ВЕЛИКИЙ РОМАН

Павло
Загребельний

**ТИСЯЧОЛІТНІЙ
МИКОЛАЙ:
Частина 2
ЗАЛІЗНІ ЗУБИ**

Харків
«ФОЛІО»
2023

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

ЗАЛІЗНІ ЗУБИ

Ось і моє рідне село, зметене вогнем війни, моя мати з маленьким моїм братиком живе в землі, а я, переможець і визволитель, мало не цілий рік гибію десь на чужині і виконую завдання, про які не розкажеш нікому, хіба що п'яному смершівцю.

Найнята мною підвода тим часом спустилася з гори Кучерявого, я пішов за нею повільно, боязко, майже без надії, але в долині несподівано знайшов сліди від саней і возів, помітив протоптані в снігу стежки, впізнавав колишні вулиці, які значилися в тодішнім житті хатами й садками, а тепер незграбними, ледь піднятими над землею химерними покрівлями, більмастими віконечками, зашкеленими уламками шибок, убогими димариками, змайстрованими то з старого відра, то з іржавої консервної бляшанки, то з цинкової гарматної гільзи. І дим ішов з-під землі, і навіть пахло чимось знайомим і смачним, і люди стали траплятися мені назустріч, але я не знав нікого з них так само, як ніхто не знав мене, і коли я питав про матір, то на мене дивилися хоч і без підозри, але з неприхованою цікавістю і з подивом і забували навіть відповісти, а тоді, схаменувшись, мерщій бралися пояснювати і готові були навіть провести мене, показати.

— Сміяниха? А он же тамечки! У неї землянка боком до вулиці. Впоперек стоїть. Димар з ринви. У Сміянихи хату як

хриці спалили, то все згоріло, а шматок ринви з сарайчика вцілів. Ото й згодилося. Тільки ж Сміянихи вдома не застане-те. Вона в нас бригадиром. Мабуть, у степу або на фермах. Де ферми? А біля Круглого. В землянках і корови, й свині, і вівці. А контора в хаті Сіроокого. Хата під черепицею і не згоріла. Там і контора, і Левченко живе. Новий наш голова. А ви хто будете і як?

Я не відповідав, тільки питав. Про Григоровичів спитати не наважувався, чомусь вважав, що одразу довідаються, хто я і яке відношення маю до Оксани, а тоді й не знати, як зі мною поведуться і що скажуть (адже Оксана чомусь не відповіла на жоден мій лист!). Тому спитав про Марка.

— Малий? А в школі ж. Школа в Набочиній хаті тепер. Ота, що під бляхою. Набоку бомбою вбило ще в сорок першому. Жінка виїхала до дітей у город. А в хаті стояли хриці з своїм штабом. Тому й не спалили. Не встигли, значить. Тепер у одній половині сільрада, а в другій — школа. На три зміни по два класи.

Я знайшов мамине підземне житло і безпорадно став перед східцями, які вели в заглибину до маленьких дверцят, збитих з таких-сяких дощечок. Мабуть, вони не були замкнені, бо не видно ніякого замка (та й що тут замикати!), але я нерішуче стояв перед землянкою, охопленій якимсь майже неземним страхом. На війні солдат ховається в землі від смерті і робить це охоче, з надією і вдячністю. Тоді ми входили в землю, щоб уціліти і жити на ній, а тепер, коли зникли всі загрози, спускатися під землю означало мовби добровільну смерть. Як же це і чому? Вже понад два роки минуло, як визволено моє село, а тут і досі мовби війна, коли ж згадати, що вже повсюди мир, то ця «війна» стає ще страшнішою.

Висока сива жінка, в негнучкому чоловічому сіряці, в незграбних чоловічих чоботях, бігла розпатлано вулицею, кинулася мені на груди, притислася худим кістлявим тілом, безсило обіймала тремтячими руками.

— Сину! Синоньку! Синочку!

— Мамо!

І коли йшов до училища, і коли приїздив у сороковому, була мама молодою, по-жіночому м'яко-круглою, і незабутньо теплої її обійми пам'ятав усю війну, а тепер це майже незнайома стара жінка, худе кістляве тіло, і давнє тепло лишилося тільки в голосі, та й то не все, самі крихти від того, що було колись.

— Мамо, що з вами?

— Живемо в землі. Чи можуть люди жити в землі? А чи тільки вмирати?

В землянці маленька частина світу, врятованого від понищення: барвисті ряденця на глиняній призьбі, на ослоні й на долівці, товстобокі подушки, білі, як лебеді на воді, горшки й глечики з рідними запахами, фотографії покійного батька, малого Марка з любистком у руці, мої — ще довоєнні, курсантські, і вже капітанські, прислані з Берліна. Маминих немає, зате є дві ікони: Миколай-чудотворець і Спаситель у кованому сріблі. В кутку рогачі й кочерга (залізо ж не горить), там і пакільці в стіні — вішалка. Мої трофейні чемодани не вміщалися в тісному просторі землянки, довелося згромадити їх один на один. Підводчик поспішав за дня вернутися додому, не захотів обідати, я відпустив його. Мати поралася біля печі (щось видовбане в землі, яке гріх і назвати піччю), в якійсь землистій кофті, в землистій спідниці, ще худіша, ніж у сіряці, ще мертвіша.

Я рвав блискучі замки на чемоданах, виметував з їхніх бездонних нутроців тонкі кольорові блузи, плаття на гнучкі

стани, пишні спідниці для крутостегних жінок. Яке ж безглуздя! Не таких гостинців тут ждали і взагалі ніяких гостинців, а тільки мене самого, щоб був живий і мав силу в тілі, бо сила тут була єдиною цінністю. Єдиною і найвищою.

— Ото ж як наші відступили, — розповідала мама, — а німець ще не прискочив, була в нас одна ніч. Ну, люди й кинулися розтягати колгосп. В двадцять дев'ятому й тридцятому стягали все докупи, а тоді в одну ніч розхапали, хто що зміг. Думали: кінець усьому. Ну, німці проскочили на мотоциклах, на машинах, тоді привезли коменданта, зігнали всіх нас до колгоспної контори, той і оголосив: колгосп залишається й надалі, тільки без назви, весь реманент, усе майно, взяте в колгоспі, слід негайно повернути, хто цього не зробить, буде повішений. Комендант говорив по-нашому, але дуже смішно, не говорив, а квакав, та ще й був гладкий, і ніхто йому не повірив. А комендант дав двадцять чотири години. Міг би давати й двадцять чотири дні, місяці, роки, — однаково б ніхто не приніс би й гвіздка. Ну, вони підождали, а тоді заскочили з кучугур, де ото Фені живуть, знайшли в старого Феня сошникову сівалку (нащо вона йому — ми й досі дивуємось!), привели його до церкви і повісили, а на шию начепили намисто з сошників. І дали нам ще двадцять чотири години. Ну, за ніч і знесли до колгоспу все забране. Тільки тракторист Раденький свого «натика» загнав у Мирониху і втопив на самому глибу. Витягли трактора, вже коли наші прийшли. А Раденький, кажуть, в партизанах убитий. Хоч які тут партизани в наших степах? Реманент зібрали, а тяглової сили немає. Тоді комендант і скомандував: запрягати людей у плуги і орати на зяб. Спробували ми корів — еге! Корови повинні давати молоко для німецької армії. Кого ж запрягати? Чоловіки на війні.

Діди й діти zostалися та жінки. Жінок! Отак, синку, й стала я тягловою силою. Маркусь наш ще ж зовсім малий тоді був, це йому як іграшки, а прийшли наші, знов колгосп, знов «все для победы» — і знову впряглися ми в плуги, та вже тепер Маркусь підріс, і вже все бачив і знав, і біг за мною, плакав і просився: «Мамо, дайте я вам поможу! Я вже великий, мамо, пустіть мене до плуга! Ну, пустіть же!» А само ж мале й кволе, як комареня. І на Сміянів не похоже, бо в такому ж голоді росло і в нещастях, що не приведи й Господь...

— Господа поминаєте, мамо, по-давньому?..

— А кого ж і споминати! Господь Бог на небі в красі й чистоті, а ми на землі ворушимося, як черва, та один одного поїдаємо. Батька твого як не встигли з'їсти, то сам собі смерть знайшов, а після смерті ще й поглумилися, написавши на обеліску, що вмер, героїчно оберігаючи соціалістичну власність. Німці як прийшли, то хтось доніс про той обеліск і про мене: мовляв, більшовик лежить на кладовищі, а вдова його живе. Комендант — на кладовище, сам прочитав отой напис, і дуже йому припало до смаку: як же — чоловік оберігав власність. Кгут! Кгут! А де вдова? А я тягну плуга з Мелашкою Федоровою. Приїхав комендант своїм фаетоном у поле, знайшов мене. Кгут! Кгут! Раз у тебе такий був чоловік, призначаю тебе бригадиром. І плуга перти і ще й бригадирствувати. А батькову могилу звелів упорядкувати, поставили нову оградку, пофарбували обеліск, навіть зірки не зачепили. Ну, а наші прийшли — судити мене за прислужництво. Спасибі люди заступилися, я ж думаю: то Божий перст. Бригадирствую й далі, загадую людям на роботу, роздаю наряди, падаю з ніг, а землю ж пустошньою гріх zostавляти, треба її і засіяти, і зібрати з неї врожай, хліб святий і всякий овоч, що людині на поживу.

Вночі мало не рачки доповзу до землянки, впаду отут, заплачу гірко нищечком, щоб ніхто й не чув, благаю Господа: забери мою душу до себе, несила далі мучитися! А тоді згадаю: а малий Маркусь? А мій Микола десь у холоді й голоді, постріляний і перестріляний? Хто ж їх нагодує? Хто про них згадає? І залізнозубий Левченко, наш голова присланий, хоч і залитий по самі вирла самогоном, хоч і язика не поверне в роті, а таки ж правду хрипить з ранку до вечора: «Все для Червоної Армії! Все для...» Не витерпіла я, спитала якось: «Чого ж ти сам не в Червоній Армії, чого ж за жіночими спідницями ховаєшся!» Так він як заклацає своїми залізними зубами: «Мене партія поставила! Мені партія довірила!...» А сам, кажуть, цигаркою припік собі око, більмо нагнав і так од фронту відкрутився. Самогон жере, всіх дівчат і вдів перепаскудив і переслинив, а на людей — як звір! Прислав його нам сам обласний секретар, а тепер за того секретаря ще й голосувати в неділю на виборах. Та хай він їм сказиться! І сама не піду на вибори й десятому закажу!

— Мамо! — вигукнув я. — Що ви ото кажете! Я ж член партії, хіба можна таке про вибори?

— А той секретар може присилати такого бандита, як залізнозубий Левченко? Ти б почув, як він на людей кричить. «Я вам покажу, як Гітлера годувати! Ви в мене вагонетки в Тахтайці потягаєте, мать-перемать!» А на кар'єрі в Тахтайці полонені фашисти камінь тягають. То що ж ми — фашисти? За віщо ж ти воював, сину? За що поперебивало твої руки й ноги, всього тебе переранило?

Мама накрила чистим рушником сяк-так збитий з трьох дощок столик, розставляла мисочки, тарілочки, блюдця, різала сало, кришила цибулю, поклала кільце ковбаси, високу

паляницю, поставила пляшку з самогоном. Де все це могло взятися в цій убогості? І сало, і ковбаса, і білий пшеничний хліб були тут так само неймовірні, як недоречний у цьому страшному підземеллі був я з своїми ремінними трофейними чемоданяками, новісіньким обмундируванням, золотими погонами, золотими гудзиками, дзеркальним полиском хромових чобіт, надто ж — з своєю закутою в непробивну, покриту золотою лускою, броню душею, яка давно вже не знала жалів, вагань, сумнівів, а знала тільки «так точно», вірність і відданість, і самовідданість, непорушний блок більшовиків і безпартійних, монолітну єдність, корінні інтереси...

Добираючись від Орші до Бахмача, у вагоні для матерів з дітьми я прочитав у «Правде» звернення ЦК ВКП(б) до всіх виборців у зв'язку з виборами до Верховної Ради СРСР. Там було про те, що радянські люди з багаторічного досвіду мали можливість переконатися в правильності політики партії, що відповідає інтересам народу. Тепер, слухаючи гіркі мамині скарги і дивлячись на стіну землянки, не затулену ні рушничками, ні фотографіями, ні іконами, я мимоволі згадав саме оті слова «корінні інтереси», і враз відкрилася мені зовсім інша, справжня їхня суть, золота луска обсипалася з моєї душі, все в мені здригнулося, обурилося, збунтувалося. На земляній стіні виразно видно було сліди лопати, якою копали землянку, штих за штихом, глибше й глибше. Гостре залізо сліпо чекрижило все, що траплялося на його шляху: тверді грудочки, камінчики, перетлілі уламки дерева, корінці рослин. Ті рослини вже давно вмерли, а корінці, хоч і поперерізувані, жили далі, і не тільки влітку, а й тепер, коли надворі лежали сніги, вони далі смоктали з землі соки, щоб перегнати їх нагору, до сонця, але не знали, що ті соки так і лишаться тут унизу, виступати-

муть на земляних стінах крапельками гірких сліз вмирання, сліпої роси небуття.

Корінні інтереси!

Малий Марко пригримів із школи, відпросився ще до кінця уроків, бо хтось сказав, що приїхав брат — увесь у золоті. Не вдався в Сміянів братик мій: дрібненький, з дрібненьким обличчям, тільки очі живуть, блискають, стріляють. Дебелі штанці з шинельного сукна, солдатська куфайка з рукавами по самі нігті, на голові посічена осколками солдатська вушанка, на ногах опорки з німецьких обцвяхованих чобіт. Стрибнув на мене, опорки злетіли з ніг.

— Де ти роздобув це страховидло, Маркусю?

— Були цілі чоботи, та Василь Ребринча халяви поодпапував, шие з них черевики для дівчат. А хіба мені жалко? Халяви були такі широкі — хоч пшона насипай!

В Марка — ні підручників, ні зошитів.

— Як же ви вчитеся?

— А так. Учителька розповідає, а ми запминаємо. Як писати, то на газетах. По краях і між рядками.

— І як же ти вчишся?

— На «відмінно» і «добре». Співи «відмінно», а все інше «добре».

Я посадовив його на ослоні біля себе, обняв, притиснув. Самі кісточки, дрібненькі, як у пташеняти. Як ця дитина могла перенести війну? Горе, горе!

— Гостинців я тобі привіз, Маркусю. Шоколаду американського. Ти їв коли-небудь шоколад?

— Де б я його їв? У нас он і сахарю ще немає. Солдати наші, як прийшли, то давали грудковий. А тепер хіба що з буряків мама меду напарить... А це коржики теж американські? Гале-